

Hrvatski nacionalni simboli između negativnih stereotipa i istine

DUNJA BONACCI SKENDEROVIĆ, Zagreb, Republika Hrvatska

MARIO JAREB, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autori ovim člankom reagiraju na brojne netočnosti i proizvoljna tumačenja iznesena u članku Maje Brkljačić i njemačkog povjesničara Holma Sundhausena «Symbolwandel und symbolischer Wandel Kroatiens 'Errinerungskulturen'», koji je objavljen u poznatom časopisu *Osteuropa* u srpnju 2003. godine. Autori drže da tekst toga članka upućuje neinformiranoga stranog čitaoca da posredno i neposredno zaključi kako su hrvatski nacionalni simboli izravno povezani s ustaškim simbolima, odnosno da su «sumnjivi» zbog navodne «ustaške» prošlosti. To je u suprotnosti s istinom, što zahtijeva argumentirani odgovor.

Ključne riječi: nacionalni simboli, stereotipi, identitet

Uvod

Hrvatski nacionalni simboli izazivali su i izazivaju pozornost istraživača. U tom sklopu treba promatrati i članak Maje Brkljačić i njemačkog povjesničara Holma Sundhausena pod naslovom «Symbolwandel und symbolischer Wandel Kroatiens 'Errinerungskulturen'».¹ Maja Brkljačić i Holm Sundhausen su ukratko nastojali obraditi velik broj tema koje pripadaju u kompleksnu i zanimljivu problematiku nacionalnih simbola. Uz njih značajan prostor zauzimaju teme koje s nacionalnim simbolima nemaju izravnih veza (primjerice rasprava o broju žrtava u Jasenovcu, kontroverzama oko Tuđmanovih *Bespuća povijesne zbiljnosti* i sl.).

Očekivalo bi se da su autori tijekom svojih istraživanja upotrijebili sve dostupne relevantne izvore i literaturu. Bilo bi primjerice prirodno da su prigodom rasprave o upotrebi hrvatskog grba i zastave upotrijebili opširno pisane i boga-

¹ Maja BRKLJAČIĆ i Holm SUNDHAUSSEN, «Symbolwandel und symbolischer Wandel Kroatiens 'Errinerungskulturen'», *Osteuropa. Zeitschrift fuer Gegenwartsfragen des Ostens* (Berlin), godište 53., svezak 7., srpanj 2003., 933.-948. Treba napomenuti da je cijeli taj broj posvećen temi pod naslovom «Staatssymbolik und Geschichtskultur», pa zbog toga sadrži članke koji obrađuju problematiku upotrebe nacionalnih simbola i u drugim istočnoeuropskim zemljama u razdoblju nakon pada komunizma.

to ilustrirane kataloge zbirke i izložaba Hrvatskoga povijesnog muzeja. Riječ je o ustanovi koja posjeduje značajne zbirke povijesnih predmeta, pa tako i velik broj onih koji se odnose na nacionalne simbole.² Velika je vrijednost nekih od njih što sadrže brojne podatke i o uporabi hrvatskog grba i zastave tijekom druge polovice 19. stoljeća, kao i tijekom cijelog dvadesetog stoljeća.

Također sa žaljenjem treba konstatirati da autori nisu učinili ni minimalni trud kako bi sami pokušali rekonstruirati događaje iz početka devedesetih godina prošlog stoljeća, nego su se oslonili na dvojbene interpretacije drugih (o čemu govore navodi u bilješkama njihova članka). Držimo da znatan broj tih interpretacija nema nikakvog utemeljenja u izvorima. U nekim je slučajevima riječ o proizvoljnim i politički obojenim zaključcima, koje su tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća zastupali neki strani publicisti. S druge strane postoji tendencija da se radovi nekih hrvatskih povjesničara, čija stajališta ne idu u prilog tendenciji autora, prikažu kao nepouzdana i loša. Primjerice, spominjući prvo izdanje knjige dr. Hrvoja Matkovića *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, M. Brkljačić i H. Sundhaussen su napisali da su Srbi «iz povijesti NDH potpuno 'istisnuti'» («ausgeklammert»). Uvid u to izdanje pokazuje da takva tvrdnja ne odgovara stvarnosti, što nas upućuje na dvije moguće pretpostavke. Prva je da autori Matkovićevu knjigu uopće nisu imali u rukama, a druga je da su zlonamjerno prikazali njezin sadržaj. Ovdje treba istaknuti da je Matkovićeva knjiga neveliko djelo malog formata, koja sa sadržajem, literaturom, kazalom imena, itd., oba-seže 244. strane protkane brojnim ilustracijama. Uz to knjiga ima i podnaslov *Kratak pregled*, što čitaoca također upućuje na sažetost objavljenog teksta. Srbi se (i to uglavnom u kontekstu progona od strane vlasti Nezavisne Države Hrvatske - NDH) spominju na brojnim mjestima u knjizi, a u cijelosti su im posvećeni odlomci pod naslovom «Hrvatska pravoslavna crkva» (str. 113.-118.) te «Srpsko pitanje» (str. 159.-161.). U odlomku «Koncentracijski logori» (str. 163.-164.) Srbima je također posvećena znatna pozornost. Na njih se u cijelosti odnosi i odlomak pod naslovom «Četnički pokret» (str. 166.-169.). Prema tome je dr. Hrvoje Matković Srbima i njihovu stradanju posvetio znatan prostor, što opovrgava tvrdnju koju su iznijeli autori članka.

Autori se nacionalnim simbolima u užem smislu bave tek u dva odlomka, onima pod naslovom «Novi stari simboli» («Neue alte Symbole», str. 937.-938.)

² Među njima se osobito isticala izložba pod nazivom «Zastave kroz stoljeća», koja je održana 1996. godine. Autorica izložbe bila je muzejska savjetnica Jelena BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, tadašnja i današnja voditeljica zbirke zastava i zastavnih vrpca Hrvatskog povijesnog muzeja. Uz tu je izložbu objavljen i katalog zbirke iste autorice, pod naslovom *Zastave kroz stoljeća. Zbirka zastava i zastavnih vrpca Hrvatskoga povijesnog muzeja* (dalje: BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, *Zastave*), Zagreb 1996. Uz taj katalog vrijedi spomenuti i katalog autorice Vlaste BRAJKOVIĆ, *Grbovi. grbovnice. rodoslovlja*, Zagreb 1995., potom katalog *Stjepan Radić*, Zagreb 1991. te katalog *Stoljeće promjena*, Zagreb, 2000. U slučaju ovog posljednjeg riječ je o katalogu istoimene izložbe, koja je održana iste godine s ciljem da hrvatskoj javnosti približi život Hrvatske i Hrvata u 20. stoljeću. Autorica idejne koncepcije izložbe (i većeg broja tekstova u katalogu) bila je Rhea Ivanuš.

U nastavku ćemo, upotrijebiti tek nekoliko podataka iz nekih od nabrojanih kataloga, isključivo zbog vrlo ograničenog opsega ovog članka. Ipak treba istaknuti da svako opsežnije i ozbiljnije istraživanje problematike hrvatskih nacionalnih simbola mora uzeti u obzir brojne i vrijedne podatke koje sadržavaju.

i «Kako jedan grb može uključiti i isključiti različite skupine» («Wie ein Wappen verschiedene Gruppen ein- und ausschließen kann», str. 938.-942.). Zbog toga ćemo se i mi pozabaviti uglavnom onim tvrdnjama koje su iznesene u tim odlomcima.

Dvojbene tvrdnje i insinuacije u tim odlomcima uistinu su brojne, i pokazuju da autori robuju brojnim stereotipima i ideološko-političkim ocjenama proisteklim iz prošlih desetljeća. Mišljenja smo da tekst članka upućuje neinformiranoga čitatelja da posredno i neposredno zaključi kako su hrvatski nacionalni simboli izravno povezani s ustaškim simbolima, odnosno da su «sumnjivi» zbog navodne «ustaške» prošlosti. To je u potpunoj suprotnosti s istinom, zbog čega smo se i odlučili napisati ovaj odgovor i na taj način opovrgnuti iznesene netočnosti.

Stereotipi o hrvatskim simbolima; grbu i zastavi

Već na str. 937. nailazimo na tvrdnju da je hrvatska zaokupljenost nacionalnim simbolima navodno trebalo pokazati «gdje prestaje Jugoslavija i počinje Hrvatska, i razjasniti da Hrvatska nije Jugoslavija» («wo Jugoslawien aufhört und Kroatien beginnt, und verdeutlichen, daß Kroatien nicht Jugoslawien ist»). Nedvojbeno je da javno izloženi nacionalni simboli pokazuju, među ostalim, i gdje živi jedna nacija, odnosno gdje «počinje Hrvatska». To ipak ne znači da je tijekom 1990. i 1991. godine (do izbijanja otvorenog rata, kada jugoslavenski državni simboli postaju istovremeno simboli agresorske Jugoslavenske narodne armije) isticanje hrvatskih nacionalnih simbola značilo i da «Hrvatska nije Jugoslavija». Po toj bi se logici moglo zaključiti da je masovna uporaba zastave Socijalističke Republike Hrvatske (SRH) (koja je imala crvenu komunističku zvijezdu u sredini) do 1990. godine također značila negaciju postojanja Jugoslavije. Naime, svakome tko je do 1990. godine bio stanovnikom tadašnje SRH bilo je opće poznato da je hrvatsko stanovništvo koristilo službene simbole SRH kao hrvatske nacionalne simbole, i to najčešće bez istovremenog korištenja jugoslavenskih državnih simbola. Istina je da su državne i partijske ustanove redovito isticale zastave SRH, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i Saveza Komunističke Jugoslavije (SKJ), no tu je bila riječ o službenoj uporabi simbola. Pogled na fotografije središta hrvatskih gradova snimljenih prigodom državnih i partijskih blagdana prije 1990. godine vrlo bi lako pokazao da je na većini zgrada bila isticana samo zastava SRH. To ipak nije značilo negaciju tadašnje SFRJ, nego je bilo Ustavima SFRJ i SRH iz 1974. godine zajamčeno pravo stanovnika da izražavaju i svoje nacionalne osjećaje.³ Zbog toga ne stoji tvrdnja da je isticanje jednog simbola istovremeno značilo isključivanje drugih.

³ U članu 137. Ustava Socijalističke Republike Hrvatske iz 1974. godine stajalo je da narodi «i narodnosti imaju pravo upotrebe svojih nacionalnih obilježja». Nema dvojbe da je zastava jedno od nacionalnih obilježja. Zbog toga se citirana formulacija može zasigurno primijeniti i na uporabu zastave. U istom je članu Ustava SRH i formulacija o «slobodi građana na izražavanje svojih nacionalnih osobitosti». U članu 170. Ustava SFRJ iz 1974. stajalo je da je građaninu «zajamčena sloboda izražavanja pripadnosti narodu odnosno narodnosti, sloboda izražavanja nacionalne kulture te sloboda upotrebe svoga jezika i pisma».

Tome je slična i tvrdnja autora članka (sadržana u spomenutom naslovu odlomka) o tome kako jedan grb može uključiti i isključiti različite skupine, čime su pokušali insinuirati da je navodno uporaba hrvatskog grba bez komunističkih obilježja istovremeno značila i isključivanje Srba iz hrvatskog društva i politike. U istom je odlomku posredno natuknuto i to da je uporaba hrvatskog grba bila suprotstavljena postojanju tadašnje jugoslavenske države. Autori navode da je «do toga vremena Hrvatska pravno još uvijek bila dijelom jugoslavenske federacije. Odvajanje je prvo provedeno na razini simbola i kasnije je dovedeno do kraja na političkoj razini» («zu diesem Zeitpunkt war Kroatien rechtlich noch Teil der Jugoslawischen Föderation. Die Trennung vollzog sich also zuerst auf symbolischer Ebene und wurde später auf politischer Ebene zu Ende geführt»⁴). Ukoliko bi se prihvatila prethodna tvrdnja, to bi značilo da je usvajanje novih simbola značilo poništavanje jugoslavenskih federalnih simbola. To dakako nije bilo točno budući da su na svim federalnim ustanovama i dalje isticane jugoslavenske državne zastave i grbovi. Uvidom u tadašnji tisak može se vrlo lako ustanoviti da su nakon demokratske promjene vlasti 30. svibnja 1990. na ministarstvima i središnjim ustanovama Republike Hrvatske jugoslavenske zastave i nadalje isticane uz hrvatsku državnu zastavu. Jedino što se promijenilo bio je izgled hrvatske državne zastave i hrvatskog državnog grba, koji su promijenjeni usvajanjem amandmana na Ustav SRH 25. srpnja 1990. Tek tada je sa državnih zgrada skinuta zastava SRH s crvenom komunističkom zvijezdom, a zamijenila ju je hrvatska trobojnica s hrvatskim povijesnim grbom u sredini.

Zanimljivo je da autori drže kako je crvena komunistička zvijezda bila za Srbe «iznad svega znak njihove ravnopravnosti s Hrvatima u Hrvatskoj».⁵ Možda je to nekoć i bilo tako, iako je više nego dvojbeno da bi jedan totalitarni simbol mogao predstavljati simbol jednakosti. Činjenica je također da je za većinu Hrvata (kao i za stotine milijuna ljudi u bivšim totalitarnim komunističkim drža-

U nastavku ovog članka na više će mjesta biti spomenuti Ustavi SFRJ i SRH iz veljače 1974., Ustav Republike Hrvatske od 22. prosinca 1990. te Amandmani na Ustav SRH od 25. srpnja 1990. Svi su ti dokumenti objavljeni u odgovarajućim brojevima službenih listova: Ustav SFRJ u *Službenom listu SFRJ* (Beograd) od 21. veljače 1974., Ustav SRH u *Narodnim novinama. Službenom listu Socijalističke Republike Hrvatske* (Zagreb), br. 8. od 22. veljače 1974., Ustav Republike Hrvatske u *Narodnim novinama. Službenom listu Republike Hrvatske*, br. 56. od 22. prosinca 1990. te Amandmani na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske u *Narodnim novinama. Službenom listu Republike Hrvatske*, br. 31. od 28. srpnja 1990. Sva tri Ustava bila su po objavljivanju u službenim listovima opetovano objavljena u brojnim izdanjima, od kojih su nam neka bila pri ruci prigodom rada na ovom članku. Zbog toga ćemo u nastavku prigodom navođenja određenih dijelova tih Ustava samo navesti o kojem od njih je riječ, odnosno o njegovom određenom dijelu (odlomku, članku, itd.), bez navođenja podataka o publikaciji i stranicama na kojima je otisnut.

Tekstovi svih navedenih dokumenata zainteresiranim su istraživačima lako dostupni u knjižnicama, a dokumenti nastali od 1990. nadalje mogu se naći i na službenoj web-adresi *Narodnih novina. Službenog lista Republike Hrvatske*: www.nn.hr

⁴ BRKLJAČIĆ-SUNDHAUSSEN, *Symbolwandel*, str. 938.

⁵ Isto, str. 942. U njemačkom izvorniku ta tvrdnja glasi: «Während der rote Stern, das Symbol der Identifizierung der kroatischen Serben mit Kroatien, aus Wappen und Fahne getilgt wurde, wurden die Serben auch durch andere Maßnahmen aus der neuen Gemeinschaft ausgeschlossen und/oder aus der Erinnerung gelöscht».

vama) zvijezda bila i ostala tek simbolom jednog totalitarnog režima, zbog čega bi njezino zadržavanje predstavljao nasilje nad milijunima stanovnika dotadašnje SRH.⁶ Kao prvo treba primijetiti da su Srbi u Hrvatskoj u cijelom razdoblju postojanja SRH (do 1963. Narodna Republika Hrvatska - NRH) upotrebljavali i svoju nacionalnu zastavu (koja je bila identičnog izgleda zastavi NR/SR Srbije). Ta je zastava u krajevima sa srpskom etničkom većinom, kao i u onim krajevima gdje su Srbi u Hrvatskoj činili značajan postotak stanovništva, bila uz zastave SRH, SFRJ i SKJ javno izlagana na državnim i partijskim ustanovama. Autori ovog članka vrlo se dobro sjećaju isticanja srpskih nacionalnih zastava prigodom državnih praznika prije 1990., i to u mjestima kao što su Knin, Obrovac, Benkovac i Titova Korenica (današnja Korenica), koja su i onda i danas bila na glavnim magistralnim cestama koje povezuju grad Zagreb i Dalmaciju.⁷ To se također može vrlo lako ustanoviti i uvidom u suvremeni tisak i druge publikacije. Prema tome treba zaključiti da je u stvarnosti lokalnom srpskom pučanstvu znak ravnopravnosti predstavljala srpska nacionalna zastava s crvenom komunističkom zvijezdom, a ne crvena komunistička zvijezda koja je nametnuta hrvatskoj nacionalnoj i državnoj zastavi. Uz to je više nego dvojbeno da je u proljeće i ljeto 1990. zvijezda petokraka i za Srbe predstavljala «simbol jednakosti». Autore naime valja podsjetiti da su mnogi Srbi diljem tadašnje SFRJ (pa tako i Srbi u Hrvatskoj) već krajem osamdesetih godina javno upotrebljavali srpske zastave i grbove bez komunističkih obilježja.⁸ U tadašnjoj SR Hrvatskoj osobito se izdvojila proslava srpskog poraza na Kosovu, koja je održana u srpnju 1989.

⁶ Dovoljno je prisjetiti se bijesa s kojim su Rumunji potkraj 1989. godine uništavali crvenu komunističku zvijezdu i ostale «socijalističke» simbole, koji su ih podsjećali na patnje preživljene pod režimom komunističkog diktatora Ceausescu. Uklanjanje komunističke zvijezde i ostalih simbola sa grbova i zastava, zgrada, ulica i trgova (uklanjanje brojnih spomenika, spomen ploča i drugih obilježja) dogodilo se je u velikoj većini bivših komunističkih zemalja – Mađarskoj, Češkoj i Slovačkoj, Bugarskoj, Poljskoj, Albaniji, DDR-u, baltičkim državama i većini ostalih država proizišlih iz bivšeg SSSR-a. Zbog toga nastojanja da se hrvatski nacionalni i državni simboli «slobode» balasta komunističke ideologije treba promatrati i u tom kontekstu. Naime, događaji u Rumunjskoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj, Mađarskoj i DDR-u prethodili su događajima u Hrvatskoj i Sloveniji, pa je to zasigurno imalo utjecaja na ljude u tadašnjoj SFRJ, pa tako i na ljude u tim dvjema državama.

⁷ Svoja sjećanja temeljimo uglavnom na praznicima 1. svibnja (Praznik rada), 4. srpnja (Dan borca) i 27. srpnja (Dan ustanka naroda Hrvatske), prigodom kojih su obavezno isticane zastave, i kada su stotine tisuća građana grada Zagreba i različitih dalmatinskih gradova putovala tim magistralnim cestama te su nužno morali proći kroz spomenuta mjesta.

⁸ Riječ je o tradicionalnom srpskom grbu koji se sastojao od crvenog štita kojeg je srebrni križ dijelio na četiri odijeljena polja. Na svakom od tih polja nalazilo se kresivo («ocilo»), koje Srbi često identificiraju s ćirilničnim slovom «S». Isti križ s četiri «ocila» u zlatu bio je položen u sredinu srpske zastave, koja je masovno i javno upotrebljavana na brojnim srpskim političkim skupovima od 1988. nadalje. Ovdje treba spomenuti da je ta inačica srpske nacionalne zastave istovremeno bila i ostala i službenom zastavom Srpske pravoslavne crkve. Osobito su masovno navedeni simboli bili upotrebljavani od proljeća i ljeta 1989. godine, kada su Srbi masovnim skupovima obilježavali šeststotu obljetnicu srpskog poraza na Kosovu polju. Brojni prilozi u tadašnjem jugoslavenskom tisku pokazuju da su srpski nacionalni simboli bez komunističkih obilježja postali nešto posve normalno za srpsku javnost. Također treba istaknuti da su komunističke vlasti SR Srbije predvođene Slobodanom Miloševićem srpske nacionalne simbole bez komunističkih obilježja tolerirale i prihvaćale kao svoje. To nedvojbeno pokazuje središnja

na Kosovu polju kraj Knina. Brojni članci i fotografije objavljene u tadašnjem tisku pokazuju da su sudionici također masovno koristili takve srpske nacionalne simbole.⁹ Također je zanimljivo da su već tada organizatori skupa «zaboravili» istaknuti službenu zastavu SRH, iako su upravo njezine vlasti dale znatna sredstva i omogućile organiziranje te proslave.¹⁰ Ono što je tada još više uznemirilo javnost SRH bila je činjenica da su brojni sudionici nosili šajkače s kokardama i drugim oznakama koje su asocirale na kokarde i oznake četničkih odreda iz Drugog svjetskog rata. To je bilo tim više uznemirujuće što je upravo kninska okolica bila tijekom rata središte srpskog četništva. Pod vodstvom četničkog vojvode popa Močila Đujića kninski su četnici, prvo u suradnji s talijanskim fašistima, a nakon talijanske kapitulacije i s njemačkim nacistima, počinili brojne zločine protiv lokalnog hrvatskog pučanstva sjeverne Dalmacije i Srba koji su podržavali partizanski pokret.

M. Brkljačić i H. Sundhaussen također tvrde da pšenica i crvena zvijezda petokraka u grbu SRH simboliziraju bratstvo i jedinstvo. Prema njima uklañanjem zvijezde i klasja iz grba SRH ostaje samo hrvatski povijesni grb, koja tada asocira na NDH i ustaše. Ova tvrdnja s jedne strane otkriva da autori robuju određenom stereotipu, a s druge pokazuju njihovo nepoznavanje osnova heraldike. Komunisti su se prilikom stvaranja grba Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) 1946. godine, a godinu dana kasnije i grbova ostalih narodnih republika, koristili postavkama sovjetske heraldike. Ivo Banac u knjizi *Grbovi - biljezi identiteta* o preuzimanju sovjetske heraldike od strane drugih socijalističkih država piše slijedeće: «Ujedinjena je republika Sovjeta u svom grbu iz 1922. godine postavila heraldički model za sve zemlje u kojima će komunisti biti na vlasti. Na vrhu crvena petokraka /../, u sredini državna obilježja (od revnosnog i programatskog sovjetskog globusa do bugarskog i češkog lava, mongolskog konjanika, sjevernokorejske hidrocentrale i kineske Kapije nebeskog mira), na dnu simboli buđenja ili industrije (od sovjetskog sunca do zupčanika u grbovima Bugarske, Kine, Mongolije i Vijetnama), a sve to okruženo vijencima poljoprivredne pšenice (ili riže kod azijskih socijalističkih država, katkad pamuka ili čak, kao u slučaju Makedonije, opijumske makovice)».¹¹

proslava obljetnice srpskog poraza na Kosovu, koja je u organizaciji vlasti SR Srbije održana na Kosovu polju potkraj lipnja 1989. Glavni govornik na tom skupu bio je današnji haški osumnjičenik Slobodan Milošević, tadašnji predsjednik CK SK Srbije. Sačuvane slike, objavljene u tadašnjem jugoslavenskom tisku (pa i u tisku u SR Hrvatskoj) pokazuju da su Milošević, cjelokupno državno i partijsko vodstvo SR Srbije, članovi predsjedništva SFRJ, vodstvo SKJ, JNA i drugih državnih, društvenih i kulturnih ustanova iz SR Srbije i cijele SFRJ mirno i bez prigovora prihvatili činjenicu da je među desecima tisuća sudionika bilo stotine srpskih zastava bez crvene komunističke zvijezde i s apliciranim tradicionalnim srpskim grbovima. Zanimljivo je da su slične proslave održane i na područjima tadašnje SR Hrvatske i SR Bosne i Hercegovine, pa je i na njima lokalno srpsko stanovništvo u velikoj mjeri koristilo navedene srpske simbole.

⁹ Nešto podataka o ikonografiji viđenoj na tome skupu objavio je Marinko ČULIĆ, «Kokarde opet sjaje», *Danas* (tjednik, Zagreb), 18. srpnja 1989., 10., koji spominje i isticanje srpskih nacionalnih zastava bez komunističke zvijezde («zastave SPC»).

¹⁰ Isto.

¹¹ Ivo BANAC, *Grbovi - biljezi identiteta*, Zagreb 1991., 25.

Što su zaista predstavljali zvijezda i žitno klasje u grbu SRH? Prema heraldičaru Milošu Ćiriću zlatno (žuto) žito simboliziralo je poljoprivrednu zemlju u vrijeme stvaranja komunističke Jugoslavije, a crvena zvijezda petokraka bila je međunarodnim simbolom socijalističkog i radničkog pokreta.¹² Tvrdnja da su klasje i zvijezda simbolizirali bratstvo i jedinstvo netočna je i zbog toga što su četiri od šest jugoslavenskih socijalističkih republika imale u svojim grbovima klasje i zvijezdu, dok su preostali grbovi bili uokvireni drugim simbolima. Državni grb SR Hrvatske jedini je bio uokviren isključivo žitom. Žito su u svom grbu imale i SR Srbija, u kombinaciji s hrastovim grančicama; SR Slovenija isprepletено lišćem lipe te SR Makedonija isprepletено s plodovima maka i lišćem duhana. Državni grb SR Bosne i Hercegovine bio je okružen grančicama bjelogorice i crnogorice, a grb SR Crne Gore lovorovim vijencem.¹³ Prihvati li se kao točna tvrdnja da su zvijezda i klasje u grbu SR Hrvatske simbolizirali bratstvo i jedinstvo, postavlja se pitanje kakvo bratstvo i jedinstvo su ti isti simboli simbolizirali u jednonacionalnim socijalističkim državama kao što su bile Njemačka Demokratska Republika, Narodna Republika Mađarska i Narodna Republika Mongolija.¹⁴

Ustavne odredbe i pitanje konstitutivnosti Srba u Hrvatskoj

Integralni dio predrasude o uporabi nacionalnih simbola i o navodnim srpskim strahovima koji su doveli do njihove pobune je i ničim utemeljena priča da su ustavnim promjenama 1990. godine Srbi navodno izbačeni iz hrvatskog ustava, odnosno da su izgubili svoja prava. Autori su nedvosmisleno prihvatili i tu besmislicu, pa su izričito napisali da su «konačno Srbi također isključeni i iz novog hrvatskog ustava kao konstitutivan narod».¹⁵ Neinformirani bi čitalac iz toga logično zaključio da su Srbi u prijašnjem ustavu SRH iz 1974. godine bili definirani kao konstitutivni narod, no to nije tako. U tom je ustavu SRH definirana kao «nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koje u njoj žive».¹⁶ Prema tome je ona bila definirana kao nacionalna država tek jednog naroda, i to hrvatskog. Ime srpskog naroda bilo je doduše izdvojeno, no unatoč tome navedena definicija nije SRH označila i nacionalnom državom srpskog naroda. Tek takva definicija mogla bi se pri-

¹² Miloš ĆIRIĆ, *Heraldika / 1, Grb: ilustrovani osnovni pojmovi*, Beograd 1988., 23.

¹³ *Ilustrirani vjesnik* (tjednik, Zagreb), br. 97., 6. srpnja 1947., 5.

¹⁴ Za grbove ove ostalih komunističkih zemalja i zemalja Istočnog bloka vidi: Smith WHITNEY, *Zastave i grbovi svijeta*, Zagreb 1982.

¹⁵ BRKLJAČIĆ-SUNDHAUSSEN, *Symbolwandel*, str. 942. Bilješke br. 14 (objavljena na istoj strani njihova članka) pokazuje da je na tu njihovu izričitu tvrdnju utjecao članak Dejana JOVIĆA, «Fear of Becoming Minority», koji je objavljen u časopisu *Balkanologie*, god. 5/2001, br. 1-2.

¹⁶ Riječ je o dijelu člana 1. Ustava SRH. Tvrdnju da je SRH nacionalna država hrvatskog naroda te država drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive pojačana je i tvrdnjama iz Osnovnih načela Ustava SRH, odlomka I, u kojem je utvrđeno da je hrvatski «narod, zajedno sa srpskim narodom i narodnostima u Hrvatskoj, /.../, izvojevao /.../ u zajedničkoj borbi s drugim narodima i narodnostima Jugoslavije u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji nacionalnu slobodu, /.../, te uspostavio svoju državu – Socijalističku Republiku Hrvatsku /.../». Navedeni tekst nedvosmisleno (i u jednini!) označava upravo hrvatski narod kao onaj koji je uspostavio SRH.

hvatiti kao dokaz da je srpski narod u Hrvatskoj bio konstitutivan. Također treba upozoriti na korištenje termina «narod» i «narodnost» u tom ustavu. Naime, ni Ustav SRH, niti Ustav SFRJ (također iz 1974.) nije poznavao pojam «nacionalna manjina» (ili slične pojmove za označavanje manjine).¹⁷ U SFRJ su status «naroda» imali pripadnici onih naroda čije su nacionalne države bile u njezinu sastavu.¹⁸ Riječ je bila o Srbima, Hrvatima, Slovencima, Makedoncima, Crnogorcima i Muslimanima. Prema tome su i Makedonci, i Slovenci, i Muslimani i Crnogorci imali u SR Hrvatskoj, kao i u svim drugim savezним republikama status naroda, bez obzira na svoju brojnost, tradicionalnu prisutnost i slično. Pripadnici svih ostalih naroda, čije su matične nacionalne države bile izvan sastava SFRJ, imali su status «narodnosti», također bez obzira na broj i druge karakteristike. Tako se moglo dogoditi da su Albanci, koji su činili veliku većinu stanovnika Kosova, imali status narodnosti, dok su malobrojniji Crnogorci i Makedonci imali status naroda.

Pojam «manjina» uveden je tek Ustavom RH od 22. prosinca 1990. godine. Izvorišne osnove toga ustava govore o RH kao «nacionalnoj državi hrvatskoga naroda», što je identično formulaciji iz Ustava SRH iz 1974. godine. U nastavku te formulacije stoji i to da je RH «država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka /.../». Srbi u Hrvatskoj (ovaj put definirani kao državljani RH) su na tom popisu stavljeni na prvo mjesto, a izvorišne osnove izričito spominju «narode i manjine». Prema tome je logično zaključiti da su Srbi (i ne samo oni) držani narodom. Oni su tretirani na isti način kao i u ustavu iz 1974. godine, a jedina je razlika što su osim njih navedeni i drugi narodi i manjine. To dokazuje da Srbi nisu imali ni najmanje razloga za nezadovoljstvo ustavnim rješenjima. «Zločesta» tumačenja njihovog nezadovoljstva mogla bi dovesti i do zaključka da im je smetalo što su uz njih nabrojani i drugi narodi i manjine. Sukladno tome bi se isto tako «zločesto» moglo zaključiti da su držali da su vrjedniji od drugih, što bi bacilo sasvim novo svjetlo na njihove prigovore o gubitku prava.

¹⁷ Iznimka od toga pravila je formulacija u odlomku VII Osnovnih načela Ustava SFRJ iz 1974., u kojoj stoji da se SFRJ među ostalim zalaže i za «poštovanje prava nacionalnih manjina, uključujući prava dijelova naroda Jugoslavije koji žive u drugim zemljama kao nacionalne manjine». Obzirom da se cijeli odlomak VII odnosi na međunarodne odnose, razložno je pretpostaviti da su u njemu upotrijebljeni termini uobičajeni u međunarodnom pravu.

¹⁸ Ustav SFRJ iz 1974. nigdje izričito ne definira pojam naroda, odnosno pojam narodnosti. Formulacija u Uvodnom dijelu toga ustava, u Osnovnim načelima, odlomak I, govori da su se narodi Jugoslavije, zajedno s narodnostima s kojima žive, ujedinili u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti, upućuje na to da su narodima držani oni narodi čije su nacionalne države bile dijelom SFRJ kao njezine savezne republike. Iznimka su bili bosanskohercegovački Muslimani. Obzirom da je pet republika istovremeno bilo nacionalnim državama nekoga od naroda u SFRJ, a da je BiH bila ustavno definirana kao tronarodna država (država Muslimana, Hrvata i Srba), vrlo je lako doći do odgovora na pitanje što su to «narodi Jugoslavije», a što su narodnosti. Vrlo je precizno pojam naroda i narodnosti, odnosno njihovih jezika, razložen u enciklopedijskoj natuknici «Jugoslavija», u odlomku autora Augusta KOVAČECA, «Jezici i pisma naroda i narodnosti», *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 6 – Jap-Kat, Zagreb 1990., 241.-251.

Također treba primijetiti da se Izvorišne osnove ustava RH iz 1990. godine mogu usporediti s Osnovnim načelima Ustava SRH iz 1974. godine. Važno je istaknuti da su u tim dijelovima ovih dvaju ustava tek naznačena temeljna ustavna načela, koja su razrađena u nastavku ustavnog teksta, u njihovim normativnim dijelovima. Treba istaknuti i činjenicu da je formulacija o nacionalnom određenju u Ustavu SRH bila istodobno integralnim dijelom Osnovnih načela (u odlomku I) i normativnog dijela Ustava (član 1.). U Ustavu RH od 22. prosinca 1990. godine formulacija o nacionalnom određenju nazočna je samo u Izvorišnim načelima, dok normativni dio ne sadrži ništa slično. U tom se dijelu govori isključivo o općim pravima svih državljana, te je u članku 14. izričito navedeno da građani RH «imaju sva prava i slobode, neovisno o njihovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom uvjerenju /.../». U članku 15. stoji da su u RH «ravnopravni /.../ pripadnici svih naroda i manjina», a svima njima se jamči «sloboda izražavanja narodnosne pripadnosti, slobodno služenje svojim jezikom i pismom i kulturna autonomija». Uz to se u članku 12. jamči da se uz hrvatski jezik i latinično pismo «u službenu uporabu /.../ može uvesti i drugi jezik te ćirilično ili koje drugo pismo, pod uvjetima propisanim zakonom».

Držimo da usporedba rješenja u navedena dva ustava pokazuje da Srbi nisu imali nikakvog razloga za nezadovoljstvo novim ustavnim rješenjima, nego da razloge za njihovu pobunu i kasniju agresiju JNA i srpskih paravojskih skupina na RH treba tražiti na drugim mjestima. Treba dodati i da su potpuno neutemeljene tvrdnje o tome kako je pobuna Srba u kolovozu 1990. prouzročena navodnim izbacivanjem Srba iz hrvatskog ustava, budući da amandmanima na Ustav SRH od 25. srpnja 1990. citirana rješenja iz 1974. nisu uopće dotaknuta te su u nepromijenjenom obliku ostala na snazi do usvajanja Ustava RH 22. prosinca 1990.

Neutemeljene kontroverze oko prvog bijelog polja ili hrvatski povijesni grb i pitanje prvog bijelog polja ili hrvatski povijesni grb s prvim bijelim poljem = NDH ?!

Govoreći o promjeni hrvatskih državnih simbola 1990. godine, autori naglašavaju navodni problem s uporabom prvog bijelog polja u hrvatskom grbu, koji izravno povezuju s grbom NDH. Iako i sami navode da je takav grb upotrebljavan i u prijašnjim stoljećima, ipak nekoliko nedvosmislenih tvrdnji pokazuju da ga oni drže «ustaškim». Takav je slučaj sa tvrdnjama na str. 939., koje izravno povezuju grb NDH sa zastavom koja je stajala na svečanoj tribini na Jelačićevu trgu (u to vrijeme još Trgu republike) u Zagrebu 30. svibnja 1990. Naime, grb na toj zastavi počinjao je prvim bijelim poljem. Na sljedećoj stranici objavljena je i slika te zastave, a u legendi slike stoji: «Šahovnica na zastavi počinje analogno grbu ustaške države s bijelim poljem gore lijevo» («Das Schachbrett in der Fahne beginnt in Analogie zu dem Wappen des Ustascha – Staates links oben mit einem weißen Feld»). Uz to se autori nisu potrudili čitaocima detaljno opisati stvaran izgled grba (i zastave) NDH. Doduše oni su u slikovnom umetku, koji je pratio članke objavljene u tom broju časopisa *Osteuropa*, objavili preslik državnih simbola NDH, no nigdje nisu naveli tekst zakonske odredbe kojom su

isti i propisani 28. travnja 1941.¹⁹ Istina, na jednom mjestu spominju tu odredbu i činjenicu da je objavljena 30. travnja 1941., no način na koji navode njezino objavljivanje u *Narodnim novinama* (dalje: NN) upućuje na to da je nisu niti vidjeli, pa prema tome ni donijeli vlastite zaključke.²⁰ U njihovom tekstu naime stoji ispravan naziv zakonske odredbe te ispravan nadnevak njezina donošenja, no krivo je navedeno da je objavljena u «Narodne novine Nr.XXXVII-53-Z.S.-1941, 30.4.1941.» Da su imali izravan uvid u odgovarajući broj NN-a, znali bi da je riječ o *Narodnim novinama. Službenom listu Nezavisne Države Hrvatske*, god. CV, br. 15, 30. travnja 1941. Broj «Nr.XXXVII-53-Z.S.1941.», za koji oni krivo misle da je broj toga broja NN-a, u stvarnosti je bio broj te zakonske odredbe te je kao takav objavljen na kraju teksta (iza Pavelićeva potpisa). Osim toga su slova «Z.S.» krivo prepisana, budući da u izvorniku stoji «Z. p.»

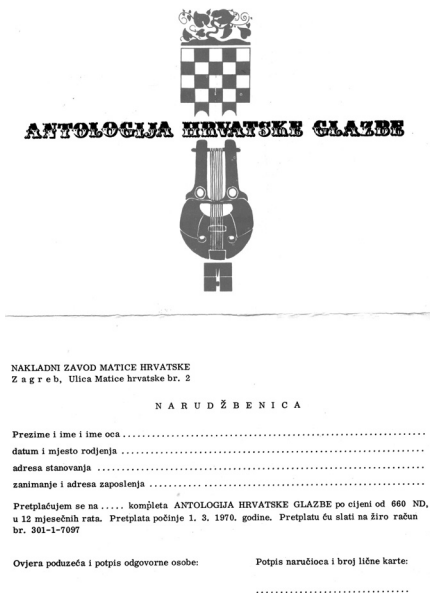
Problem je u tome što oni grb NDH opisuju isključivo kao kockasti štit od 25 bijelih i crvenih polja, a prešućuju da je njegovim integralnim dijelom bio tzv. vrhovnički znak. To je neoprostivo zbog činjenice da je upravo taj znak, koji se sastojao od plavog slova «U» okruženog tropletom crvene boje, bio onaj ideološki element koji je grb i zastavu NDH izdvajao kao nešto što je bilo specifično za tu državu i njezinu ideološku usmjerenost.

U kontekstu pojavljivanja hrvatskih nacionalnih obilježja, a posebno hrvatskog povijesnog grba važno je obratiti pažnju na odnos Partije i vlasti prema prvom bijelom polju u tom grbu. Analizom slučajeva sporadičnog pojavljivanja hrvatskog povijesnog grba na prehrambenim proizvodima i pojedinim tiskovnim izdanjima može se zaključiti da službena komunistička vlast *nije* posebno obraćala pažnju na boju prvoga polja, budući da je na nekima od njih grb počinjao bijelim poljem. Da je to držano neprihvatljivim, Matica hrvatska se ne bi početkom 1970. usudila objaviti takav stilizirani grb na oglasima i narudžbenicama kojima je pozivala na pretplatu za «Antologiju hrvatske glazbe» (SLIKA 1). Isto tako se ni tvornica pića «Zvečevo» iz Požege ne bi tada usudila takav grb staviti na naljepnice na boci popularnog vinjaka «Trenk», a još manje bi se usudila to piće javno reklamirati luksuznim reklamama u tadašnjem hrvatskom tisku

¹⁹ Slikovni je umetak pratio sve članke objavljene u tom broju časopisa *Osteuropa*, a umetnut je između str. 920. i 921. Državni simboli NDH (preslik naslovnice *Vjesnika vojnih naredaba i zapovijedi za cjelokupnu oružanu snagu Nezavisne Države Hrvatske. Naredbe*, br. 7., 3. svibnja 1941.) objavljeni su kao slika («Abb.») 15. Obzirom na pomak boja u poglavljkovoj zastavi, kao i na pomaknut položaj slova «U» u državnom grbu, državnoj zastavi i poglavljkovoj zastavi, držim da je riječ o preuzimanju preslika objavljenog u knjizi Jure KRIŠTE, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2001., slikovni umetak između str. 64. i 65. Osobno posjedujem izvornik toga broja *Vjesnika vojnih naredaba i zapovijedi*, čiji sam preslik ustupio autoru dr. Krišti za objavljivanje. Poznato mi je da niti on kao autor, niti nakladnik nisu M. Brkljačić i H. Sundhausenu dopustili preuzimanje navedenog preslika (što oni nisu niti zatražili). Prema tome bi bila riječ o neovlaštenom preuzimanju ilustracije. Ono se kosi s izričitom napomenom o autorskim pravima i zabrani reproduciranja bilo kojeg dijela knjige bez dopuštenja izdavača, otisnutom na str. 4. Krištine knjige.

²⁰ BRKLJAČIĆ-SUNDHAUSEN, *Symbolwandel*, str. 939. Podaci o toj zakonskoj odredbi objavljeni su u bilješki 16.

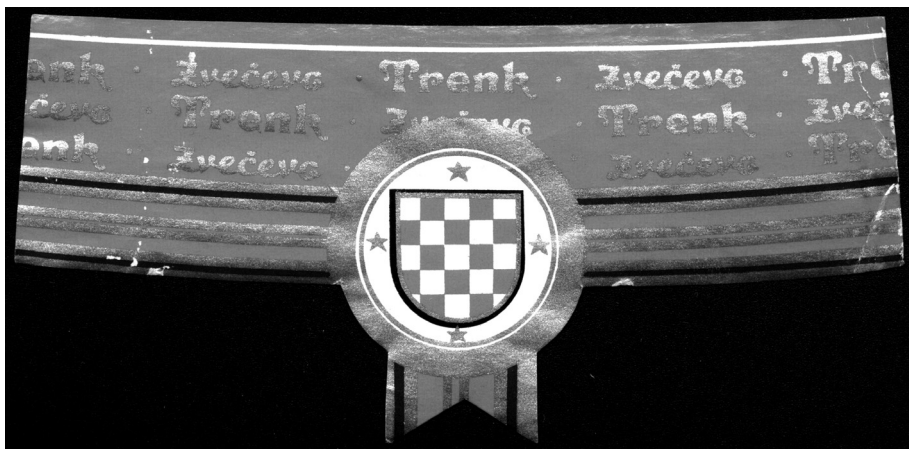
²¹ Jedna od tih reklama objavljena je u tadašnjem vodećem zagrebačkom tjedniku *Vjesnik u srijedu*, br. 950., 15. srpnja 1970., 54.

Slika 1

Slika 2

Slika 2b

(SLIKA 2 i SLIKA 2b).²¹ U Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu sačuvana je jedna hrvatska trobojznica iz vremena *Hrvatskog proljeća*, na kojoj se nalazi hrvatski povijesni grb s početnim bijelim poljem.²²

U prilog navedenoj tezi govori i usporedba ustavnih odredbi grba NRH/SRH iz 1947., 1963. i 1974. godine te grba RH iz 1991. godine. Komunističke vlasti pri definiranju izgleda socijalističkog grba ne definiraju boju prvog polja na «historijskom hrvatskom grbu», dok Ustav RH 1990. godine naglašava u čl. 11. da je

²² BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, *Zastave*, 55., 142.-143.

prvo polje u grbu crveno: «Grb Republike Hrvatske povijesni je hrvatski grb čija je osnovica 25 naizmjeničnih crvenih i bijelih (srebrnih) polja». Također, nakon sloma *Hrvatskog proljeća* Republički sekretarijat unutarnjih poslova SRH je u *Izveštaju o kontroli zakonitosti rada Matice hrvatske* na više mjesta izvijestio o upotrebi hrvatskog povijesnog grba bez socijalističkih obilježja, međutim nigdje nije navedena boja prvoga polja.²³

Ipak je uporaba hrvatskih nacionalnih simbola bez socijalističkih obilježja za sobom često povlačila rizik policijskog i sudskog progona. Ni u tim slučajevima progoniteljima nije bilo važno s kojim je poljem grb počinjao, nego je razlogom progona bilo izostavljanje komunističkih obilježja. To još jednom potvrđuje da grb s prvim bijelim poljem nije izjednačavan s grbom NDH. Zbog toga ćemo u nastavku prikazati nekoliko slučajeva sudskih progona osoba koje su upotrebljavale hrvatske nacionalne simbole, zabilježene u tadašnjem tisku. Prvi se slučaj dogodio u rujnu 1969. godine. Služba javne sigurnosti (SJS) podnijela je općinskom sucu za prekršaje prijavu s prijedlogom da se protiv tri vozača Saobraćajnog poduzeća «Imotski», koji su prevozili hodočasnike na vjersku svečanost Gospe od Veprinca, provede prekršajni postupak po članu 2. t. 2. Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira zbog isticanja hrvatske trobojnice bez petokrake zvijezde.²⁴ Sudac za prekršaje oslobodio je trojicu osuđenih obrazlažući «da radnje okrivljenih ne sadrže obilježja prekršaja iz čl. 2. st. 1. t. 2. Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira, a niti obilježja prekršaja iz nekog drugog propisa, jer trobojnica bez zvijezde petokrake ne može se smatrati ustaškom zastavom, jer na njima nedostaju amblemi koje je imala ustaška zastava (dio u kurzivu istaknuli autori), valjalo je stoga u smislu čl. 131. OZP-a protiv okrivljenih obustaviti prekršajni postupak».²⁵

Dvije godine kasnije, u rujnu 1971. godine isti (sic!) sudac za prekršaje osuđuje petoricu mladića na 30 dana zatvora zbog crtanja hrvatskog povijesnog grba bez socijalističkih obilježja na biokovskoj klisuri iznad Brele. Prekršajnu prijavu općinskom sucu za prekršaje podnosi tadašnji načelnik Sekretarijata unutarnjih poslova (SUP) Momčilo Janjetović. On je u prijavi «hrvatsku zastavu poistovjetio sa 'stranačkom oznakom i simbolom', a za povijesni hrvatski grb napisao je da je 'simbol feudalne i buržoaske Hrvatske' kojim se 'vrijeđaju socijalistički osjećaji građana'».²⁶ Na osnovu te prijave općinski sudac za prekršaje mladićima određuje zatvor, a svoju odluku obrazlaže na slijedeći način: «Okrivljeni su počinili prekršaj iz navedenog propisa [čl. 2 st. 2 t. 2 Zakona o prekršajima

²³ Cijelo je izvješće nedavno objavljeno u posebnoj publikaciji: *Izveštaj o kontroli zakonitosti rada Matice hrvatske*, Matica hrvatska, Zagreb 2002. Podaci o uporabi hrvatskog grba nalaze se na str. 152., 165.-166., 191., 204., 248. i 258.

²⁴ Članak 2. točka 2. Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira glasi: «Tko na javnom mjestu govorom, pisanjem ili na drugi način izaziva, vrijeđa ili omalovažava moralne i patriot-ske osjećaje građana, kaznit će se za prekršaje kaznom do 60 dana». Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira objavio je i Stjepan POTOČKI, *Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira (s komentarom)*, Zagreb 1970, 8., 9.

²⁵ Jovan KESAR, Đuro BILBIJA, Nenad STEFANOVIĆ, *Geneza masovnog pokreta u Hrvatskoj*, Beograd 1989., 195.

²⁶ Bruno BUŠIĆ, «Pravda koja to nije», *Hrvatski tjednik* (Zagreb), br. 27., 22 listopada 1971., 6.

protiv javnog reda i mira], jer je njihovo djelo protu Ustavno jer je Ustavom Socijalističke Republike Hrvatske propisan oblik hrvatskih nacionalnih simbola, zastave i grba i oni pored povijesnih nacionalnih obilježja imaju i socijalističke oznake, u prvom redu petokraku zvijezdu. Na njima je obilježen nacionalni i klasni karakter naše revolucije i sadašnjeg društvenog uređenja. Prema tome zastava ili grb bez propisanih socijalističkih oznaka ne predstavlja nacionalne simbole današnje socijalističke i samoupravne Hrvatske. Isticanjem takovih simbola bez socijalističkih oznaka, vređaju se u pravilu socijalistički osjećaji građana, osjećaji vezani uz tekovine Narodno oslobodilačke borbe hrvatskog naroda, a upravo ti osjećaji uz nacionalne predstavljaju zaštitni objekt prekršaja iz čl. 2. st.1. t. 2. Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira.

Izlaganje zastave ili grba bez socijalističkih oznaka samo po sebi nije zabranjeno i ne predstavlja navedeni prekršaj, ovo pogotovo ne u situaciji kada se takovi simboli ističu kao sastavni dio nacionalnih običaja, narodne nošnje, folklor, u sklopu povijesnih kao i muzealni eksponati i t.d. ali svako drugo neuobičajeno demonstrativno ili provokativno javno isticanje takovih simbola bez socijalističkih oznaka predstavlja navedeni prekršaj, pa se takovom radnjom nastoji kod građana stvoriti antisocijalističko raspoloženje, raspoloženje protivno bratstvu i jedinstvu». ²⁷

Dakle, navedeni primjeri pokazuju da sudstvo u SRH nije pridavalo nikakvu pozornost boji početnog polja u grbu, no obrazloženje presude iz 1969. godine pokazuje da su već tada postojale tendencije da se hrvatski nacionalni simboli u javnosti prikažu kao ustaški. O tome, a napose o grbu s prvim bijelim poljem kao ustaškim, pisao je već 1971. godine poznati hrvatski povjesničar prof. dr. Miroslav Brandt. U članku o neustaljenostima u uporabi hrvatskog grba kroz stoljeća on spominje slučaj javne uporabe grba s prvim bijelim poljem te optužbe o navodnom ustaškom karakteru takvog grba. ²⁸ Njegovo je stajalište da je «povijesna ././ činjenica da obje upotrebe (i ona s crvenim i ona s bijelim poljem kao prvim) imaju više stotina godina utvrđenu tradiciju, pa se ni jedna od njih ne osniva ni na kojoj političkoj koncepciji novijega doba» te da je «besmisleno uporabu bijeloga polja kao prvog tumačiti kao opredjeljivane za ustaštvo». ²⁹

Tendencije proglašavanja hrvatskih nacionalnih simbola ustaškim pojačale su se tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća, no ni tada nije posebno isticano da bi upravo grb s prvim bijelim poljem bio «ustaškiji». Progonitelji hrvatskih simbola takve su razlike zanemarivali i na meti su im bili svi simboli koji su bili upotrebljavani bez socijalističkih obilježja. Sredinom i krajem 1980-ih uslijedila su brojna suđenja u Hrvatskoj zbog navodnog širenja «neprijateljske - usta-

²⁷ Isto.

²⁸ M. BRANDT, «O neustaljenosti u upotrebi hrvatskog grba», *Hrvatski tjednik* (Zagreb), br. 9, 11. lipnja 1971., str. 8. Riječ je o napadima na grb s prvim bijelim poljem otisnut na plakatima koje je u svibnju 1971. tiskao lokalni ogranak Matice hrvatske u Slavonskom Brodu. Brandt piše da je tada «gradom ././ širena ocjena da je takav grb zapravo ustaški, pa su u tijeku noći, neke nepoznate osobe, svuda na jednak način, s oko 200 plakata krišom izrezale otisnuti grb».

²⁹ Isto.

ške propagande» i isticanja nacionalnih simbola, premda je njihovo pojavljivanje bilo minimalno. Međutim i samo posjedovanje hrvatskog povijesnog grba ili hrvatske trobojnice bez socijalističkih obilježja moglo je za sobom povući sudski postupak, zatvor i sve druge posljedice koje to nosi za sobom. Uz to je svako uhićenje bilo «opomena da budna Jugoslavija neće trpjeti nikakav oblik hrvatskog nacionalizma».³⁰ Stoga ne čude procesi u kojima su pojedincima izricane dugogodišnje zatvorske kazne zbog posjedovanja i isticanja nacionalnih i/ili vjerskih simbola. Jedan od takvih procesa vođen je 1985. godine, zbog isticanja nacionalnih i vjerskih simbola. To je u optužnici podignutoj protiv sedmorice mladića bilo okarakterizirano kao klerofašizam, a teretilo ih se zbog širenja neprijateljske promidžbe, izrađivanja hrvatskog grba i zastave bez socijalističkih obilježja te zbog toga što su na platnenoj vrpici «dužine 10-ak centimetara, "šigurecom" pričvr[stili] lik Gospe, dakle svetački lik». Na temelju tih «dokaza» sud je presudio da kada se «te dvije stvari povežu, dakle trobojka sa svetačkim likom pričvršćenim, onda je mišljenje suda da nema dileme o kakvoj se trobojki radi, da nema dileme da je to obilježje Hrvatske, ali ne SR Hrvatske, već države NDH».³¹ Krajem 1988. godine u Novom Marofu podignuta je prekršajna prijava protiv župnika iz Brezničkog Huma koji je godinu dana ranije prilikom obnove crkvenog tornja dao na istome nacrtati hrvatski povijesni grb. Župnik nije osuđen na zatvorsku kaznu nego je «samo» morao platiti novčanu kaznu i ukloniti naslikani grb. Općinski sudac za prekršaje je u rješenju napisao kako «šahovsko polje bijelo-crveno-bijelo u obliku slova U, /../ asocira na simbol grba NDH» te je «navedanim crtežom na javnom mjestu vrijeđao i omalovažavao socijalističke i patriotske osjećaje građana».³²

Navedeni primjeri pokazuju da je tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća dio sudstva u SRH prihvatio izjednačavanje hrvatskih nacionalnih simbola bez socijalističkih obilježja s ustaškim simbolima. Takve tendencije dosežu svoj vrhunac 1990. godine, kada Sabor Republike Hrvatske «na hrvatsku trobojnicu vraća hrvatski povijesni grb umjesto zvijezde petokrake ponavljajući do besvijesti floskulu da je posrijedi povratak ustaških insignija, propaganda usmjeravana iz beogradskih medija pod Miloševićevom kontrolom, s materijalnom potporom JNA i organizacijskom pomoći prosrpskih i unitarističkih dijelova tajne policije, konačno je kod znatnog dijela srpske manjine u Hrvatskoj uspjela proizvesti uvjerenje da mu se sprema progon».³³ Poistovjećivanje hrvatskog grba s revitalizacijom ustaštva, a time i ugrožavanjem srpske manjine u Hrvatskoj, pretvoreno je u stereotip koji su prihvatili i neki istraživači i publicisti u svijetu.³⁴

³⁰ Laura SILBER i Alan LITTLE, *Smrt Jugoslavije*, Opatija 1996., 72.

* igla kojom se zapinje i pridržava tako što se umeće jedan dio u drugi - sigurnica, usp. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb 2002., str. 1276.

³¹ *Glas Koncila*, br. 7, 12. veljače 1989., 3.

³² *Isto*, br. 16, 16. travnja 1989.

Uporaba hrvatskog grba kroz povijest

Predaleko bismo otišli kada bismo se vratili na početke uporabe hrvatskog povijesnog grba, koji se nedvojbeno upotrebljava od kraja 15. stoljeća.³⁵ Posebnu pozornost posvetiti ćemo razdoblju od polovice 19. stoljeća, kada hrvatski državni simboli postaju suvremenim nacionalnim simbolima jednog naroda. Tada se uz tri tradicionalna hrvatska državna grba (hrvatski šahovski grb, dalmatinski i slavonski) javlja i suvremena hrvatska trobojnica. U to je vrijeme hrvatski šahovski grb polako počeo istiskivati druge grbove te je uskoro upravo on smatran svehrvatskim nacionalnim grbom.

Zanimljivo je da se sve do prvih desetljeća 20. stoljeća u prikazivanju hrvatskog šahovskog grba nije uvijek pazilo na broj kocaka, pa je uz navedenih 16 kocaka često prikazivan grb od 20, 48, pa i 64 kocke. Za ovo je razmatranje svakako zanimljivija neustaljenost u određivanju boje početnog polja grba, koja je karakteristična za cijelo razdoblje od kraja 15. stoljeća do današnjih dana. Zbog toga je svođenje problema određivanja boje početnog polja grba na razdoblje Drugog svjetskog rata uistinu neprimjereno.

Dostupni izvori pokazuju da je grb s prvim bijelim poljem u razdoblju do 1918. bio češće upotrebljavan od grba s prvim crvenim poljem, a i u razdoblju između 1918. do 1941. bio je upotrebljavan razmjerno često. Pritom treba istaknuti da je u razdoblju od početka tridesetih godina grb s prvim bijelim poljem i nadalje bio javno upotrebljavan u Hrvatskoj. Tada već postoji ustaška organizacija, no takav su grb upotrebljavala društva koja s njome nisu bila povezana.³⁶

U razdoblju do 1918. godine Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija (Trojednica) bila je autonomna kraljevina, koja je nagodbom iz 1868. godine bila vezana uz Kraljevinu Ugarsku te je zajedno s njome činila istočnu (transljatanijsku) polovicu Austro-Ugarske monarhije. Trojedna kraljevina imala je svoje državne simbole, koji su istovremeno bili i hrvatskim nacionalnim simbolima. Riječ je o trodjelnom grbu Trojednice, koji se u tom i sličnim oblicima pojavljuje još u 17. stoljeću te o hrvatskoj trobojnici crven-bijeli-plavi.³⁷ Pritom

³³ Ivo ŽANIĆ, *Prevarena povijest*, Zagreb 1998., 86.

³⁴ Samo da spomenemo neke: Laura SILBER i Alan LITTLE, *n.dj.* 72; Lenard J. COHEN, *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*, Boulder 1993., 131., 133.; Misha GLENNY, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*, Toronto 1992., 84., 92.; Robert M. HAYDEN, «Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav Republics», *Slavic Review* 51/1992., 657n10.

³⁵ Najstariji sigurni sačuvani prikaz hrvatskog šahiranog grba je iz 1495. godine, a sačuvao se na fresci u trijemu jedne zgrade u Innsbrucku, Friedrichstrasse 35. Fotografiju toga grba, kao i osnovne obavijesti o njemu, donijela je J. BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, *Zastave*, 45. Riječ je o grbu koji se sastojao od 16 crvenih i bijelih (srebrnih) kocaka. Prva kocka bila je bijela, a grb je bio natkriljen krunom. Sličnih grbova bilo je i kasnije, pa nisu rijetki slučajevi uporabe grba s 16 kocaka i početkom 20. stoljeća.

³⁶ O tome svjedoči fotografija snimljena 1935. na zabavi društva Hrvatska žena u Sisku, koja je objavljena u *Svijetu. Ilustrovanom tjedniku* (Zagreb), god. X., knjiga XX., br. 11. od 7. rujna 1935., 213.

³⁷ O tome da je Trojedna kraljevina imala svoje državne simbole – grb i zastavu – svjedoči i § 62 Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine, koji glasi: «U poslovima autonomnih imadu se unutar granica kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije upotrebljavati sjedinjene boje i

treba reći da su ti simboli upotrebljavani u službene svrhe (otiskivani na službenim obrascima i dokumentima, naslikani na natpisima na ustanovama i isticanu prigodom različitih službenih manifestacija), no nije postojao nikakav zakon ili uredba koji bi propisali izgled simbola odnosno uredili način njihove uporabe. Prema tome je bila riječ o ustaljenoj uporabi simbola, koji su u prijašnjim stoljećima (u slučaju grba) i desetljećima (u slučaju zastave) bili općeprihvaćeni od hrvatske političke elite i širokih slojeva hrvatskog stanovništva.

Svakako najpoznatiji primjer grba Trojedne kraljevine u kojem kockasti grb počinje s bijelim poljem, onaj je prikazan na krovu zagrebačke crkve Sv. Marka. Grb potječe iz 1876. godine, kada je dotadašnji pokrov krova zamijenjen crjepovima u boji. Pritom je uz grb Trojednice prikazan i tadašnji grb grada Zagreba. Oba grba stoje na krovu te crkve još i danas u neizmijenjenu obliku. Pritom treba istaknuti da je taj krov postao jednim od vrlo poznatih simbola grada Zagreba

Slika 3

grbovi istih kraljevinah, potonji provideni krunom sv. Stjepana». Uz to je § 63. istaknuo i postojanje posebne državne zastave Trojedne kraljevine, budući da je u njemu bilo određeno da se za «razpravljanja zajedničkih poslova imade /../ uz ugarsku zastavu i sjedinjena zastava kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije razviti na sgradi, u kojoj se obdržava zajednički sabor zemaljah krunne ugarske». Dvije zastave Trojedne kraljevine iz nagodbenog razdoblja sačuvane su u Hrvatskom povijesnom muzeju, a objavila ih je J. BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, *Zastave*, 52., 110.-111. Tekst obaju članaka nagodbe donosimo prema inačici koju je objavio Bogoslav ŠULEK, *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.*, Zagreb 1883., 288. U istoj je knjizi Šulek na str. 82.-83. opisao izgled grba i zastave Trojedne kraljevine. Zanimljivo je da on na str. 82. hrvatski kockasti grb opisuje kao grb koji se sastoji od «40 kocakah, koje su izmjenice crvene i srebrne, tako da jih je sve skupa 20 crvenih, a 20 srebrnih». Ta formulacija pokazuje da je Šulek pisao svoju knjigu prije negoli je Sabor Trojedne kraljevine usvojio 1883. zakonski članak XVIII, kojim je određen izgled hrvatskog šahovskog grba.

i Hrvatske. Brojne slike u knjigama i časopisima, razglednice i umjetnička djela učinili su grbove s krova crkve Sv. Marka poznatim uistinu svakom Hrvat, pa je razložno pretpostaviti da su utjecali i na njihov odnos prema hrvatskim nacionalnim simbolima (SLIKA 3 – crkva Sv. Marka na razglednici iz 1909. godine; SLIKA 3b – krov crkve Sv. Marka danas). Taj je grb također i dokazom da je u tom razdoblju češće upotrebljavan grb s početnim bijelim poljem.

To je konačno 1883. godine našlo odraza i u Zakonskom članu XVIII. Sabora Trojedne kraljevine, kojim je i zakonski određen izgled hrvatskog državnog grba. Prema tome je članu određeno da se u drugom polju trodijelnoga grba Trojednice nalazi «grb Hrvatske srebrno i crveno 25 puta kockani štit tako da je prva kocka srebrna, druga crvena /.../».³⁸ Navedeno pokazuje da je tada uz početno bijelo polje konačno službeno utvrđen i broj polja u grbu.

Slika 3b

Uz grb Trojedne kraljevine, u službenoj je uporabi na njezinu području bio i grb zemalja krune Sv. Stjepana, koji je istovremeno predstavljao i translantanski dio Monarhije. Na području banske Hrvatske taj je grb upotrebljavan u svim onim poslovima koje je nagodba iz 1868. godine označila zajedničkim za sve zemlje krune Sv. Stjepana. Tako je on resio željeznice, vojarne i zastave pukovni- ja Hrvatskog domobranstva, porezne i druge financijske urede i druge zajedni-čke ustanove (SLIKA 4).³⁹

³⁸ Tekst članka XVIII. donosimo prema tekstu koji je objavljen u knjizi *Hrvatske pravice*, sastavio Petar Požar, Split-Zagreb 1990., 4.

³⁹ Nije nam poznato da bi ijedan primjerak takvog grba bio sačuvan na bilo kojoj javnoj zgradi sagrađenoj prije 1918. godine. Ipak i danas takav grb resi brojne građevine u Budimpešti, u

Slika 4

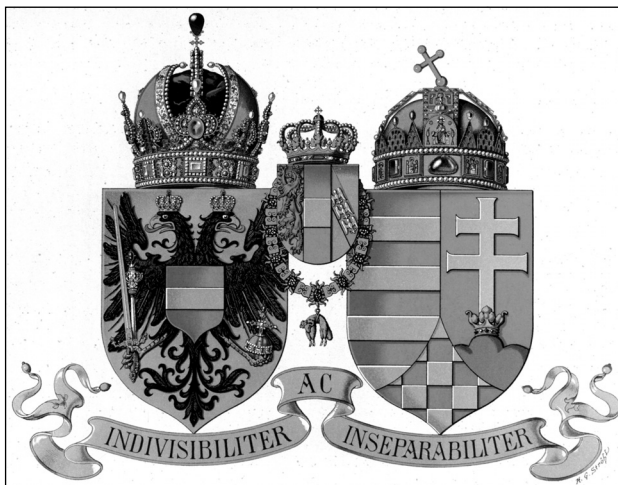

U prilog hrvatskom šahovskom grbu s prvim bijelim poljem kao hrvatskom državnim simbolu i općehrvatskom nacionalnom simbolu govori i grb Austro-Ugarske Monarhije iz 1916. godine, prvi i jedini grb te državne tvorevine. Nama je osobito zanimljiv mali grb, koji je sadržavao samo «glavne» simbole koji su predstavljali oba dijela Monarhije (SLIKA 5).⁴⁰ Obzirom na dvojnost grba u malom grbu monarhije, logičan je zaključak da su autori grba Monarhije prigodom određivanja izgleda malog grba usvojili tadašnju hrvatsku praksu da se upravo šahovski grb s prvim bijelim poljem upotrebljavao kao općehrvat-

što se može uvjeriti svatko tko posjeti taj grad ili uzme u ruke neki od brojnih ilustriranih vodiča po njemu. Svakako najveći i najistaknutiji takav grb je onaj u podnožju kraljevskog grada na Budimu, nasuprot glasovitom lančanom mostu iz 1848. godine (Széchenyi lánchíd). Riječ je o grbu koji je 1880. godine izveden u mozaiku na zidu u podnožju uspinjače (taj je grb prikazan na slici 4). U štitu toga grba, kojeg podržavaju dva anđela, nalaze se grbovi Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Rijeke («Corpus separatum»), Erdelja i Ugarske (u središte ugarskog grba postavljen je i štit s grbom obitelji Habsburg). Grb je okrunjen krunom Sv. Stjepana, a hrvatski povijesni grb počinje bijelim poljem. Važno je napomenuti da svi takvi grbovi sačuvani u Budimpešti sadrže hrvatske grbove s prvim bijelim poljem. O tome oboje autora ovog rada može govoriti na temelju vlastita iskustva i dobrog poznavanja grada Budimpešte, u kojoj su studirali na posljediplomskim studijima na tamošnjem Central European University. Ovdje bismo izdvojili grbove koji krase most slobode (Szabadság hid) te fasadu i interijer zgrade parlamenta.

⁴⁰ Grb koji je predstavljao Translajtaniju bio je također složeni grb, koji se sastojao od ugarskog grba i hrvatskog kockastog grba. Iako je oblik toga grba takav da dijelovi ugarskog grba pokrivaju dio kocka hrvatskog grba, ipak je nedvojbeno da je kockasti grb počinjao s bijelim poljem. U velikom grbu monarhije Translajtanija je bila predstavljena prije opisanim grbom zemalja krunice Sv. Stjepana (kojem je dodan i grb Bosne). Mali grb Monarhije nalazio se i na zastavi koja se potkraj Prvog svjetskog rata vijorila na zgradi Vojne bolnice u Zagrebu, a njezinu sliku i opis objavila je J. BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, *Zastave*, 53., 110.-111. Sliku toga grba i napomenu da se na njemu «vide kocke hrvatskog grba» donio je neposredno po njegovu usvajanju i *Ilustrovani list* (tjednik, Zagreb), god. III., br. 13., 25. ožujka 1916., 304. Slika malog grba u boji i njegov opis, kao i slike i opisi ostalih grbovi oba dijela Monarhije i cijele Monarhije, objavljeni su u luksuznoj knjizi pod naslovom *DIE NEUEN ÖSTERREICHISCHEN, UNGARISCHEN UND GEMEINSAMEN WAPPEN*, Beč 1916.

Slika 5

ski grb. O tome nam govore i brojne fotografije s javnih proslava iz razdoblja do 1918. godine, koje su objavljene u suvremenim časopisima ili suvremenim i kasnijim knjigama. Pritom treba istaknuti da je riječ o grbu većih dimenzija gotovo istovjetnog izgleda, koji je počinjao bijelim poljem i bio je okrunjen kraljevskom krunom. Zanimljivo je da primjere uporabe istovjetnih grbova nalazimo i nakon propasti Monarhije, pa čak i tijekom tridesetih godina dvadesetog stoljeća. O njoj svjedoči spomenuta slika s zabave društva «Hrvatska žena» u Sisku, koja je snimljena 1935. godine.⁴¹ Na njoj se vidi da je pozornicu krasio veliki hrvatski grb s prvim bijelim poljem, okrunjen kraljevskom krunom, ali ne krunom Karađorđevića (SLIKA 6). Slika objavljena 1911. godine u časopisu *Vienac* pokazuje da su istovjetni grbovi krasili ulaz u umjetnički paviljon u Zagrebu prigodom proslave tridesete obljetnice Hrvatskoga sokola 1906. godine (SLIKA 7).⁴² Isti je časopis također 1910. godine pratio otkrivanje spomen ploče zagrebačkom povjesničaru Ivanu Krstitelju Tkalčiću u Zagrebu. Slika objavljena uz tekst članka pokazuje da je zgradu u Vlačkoj ulici na kojoj je otkrivena ploča ukrašavalo više takvih grbova.⁴³ Isti ili sličan grb upotrebljavan je i izvan tadašnje banske Hrvatske. Tako ga nalazimo na slici koja prikazuje sudionike sleta Hrvatskog sokola u Šibeniku 1908. godine i na slici sa sleta Hrvatskog sokola u Splitu 1910. godine.⁴⁴ Isti grb može se vidjeti i na skupnoj slici članova Hrvatskog sokola u tadašnjem južnodalmatinskom gradiću Budvi (danas u Crnoj Gori) iz 1914. godine (SLIKA 8).⁴⁵ U svim navedenim slučajevima riječ je o neslužbenoj

⁴¹ Usp. bilješku 36.

⁴² Ta je slika objavljena u *Viencu* (mjesečnik, Zagreb), nova serija, god. II., kolovoz 1911., 230.

⁴³ *Vienac* (mjesečnik, Zagreb), nova serija, god. I., srpanj 1910., 162.

⁴⁴ Obje su slike objavljene u knjizi *Svesokolski slet 1930. Sveslavensko sokolstvo*, Beograd 1930. Slika sa šibenskog sleta objavljena je na str. 189., a sa splitskog na str. 183.

⁴⁵ Samostalna slika članstva HS-a iz Budve objavljena je u *Ilustrovanom listu* (tjednik, Zagreb), god. I., br. 26., 27. lipnja 1914., 614.

IZ DOMAĆIH KRAJEVA

Zabava Hrvatske Žene u Sisku: Grupa djece i odraslih plesača s učiteljem plesa g. Hrsom

Slika 6

uporabi grba s prvim bijelim poljem, koji je upotrebljavan usporedno s grbom s prvim crvenim poljem.

Činjenica je da je prigodom određivanja izgleda grba Kraljevstva SHS kao grb Hrvata upotrijebljen hrvatski kockasti grb od 25 polja s prvim crvenim poljem

PROSLAVA 30-GODIŠNJICE HRVATSKOG SOKOLA U ZAGREBU.
PRED UMJETNIČKIM PAVILJONOM

Slika 7

Sokolska slava u Budvi (Dalmacija) uz sudjelovanje zupe „Gundulić“ na Ivanjdan (24. o. mj.)

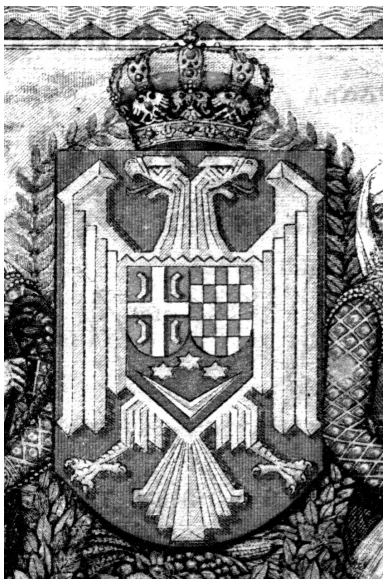
Slika 8

(SLIKA 9 i SLIKA 9a – grb Kraljevine SHS/Jugoslavije na novčanici od 100 dinara izdanoj 1934. godine). Ipak je desetljetna praksa uporabe grba s prvim bijelim poljem utjecala na nastavak povremenog korištenja upravo takvog grba. Tako je u središtu poznate fotografije snimljene na skupu Stjepana Radića i HRSS-a u Galdovu kraj Siska 1920. godine upravo hrvatska trobojnica na kojoj se nalazio grb s prvim bijelim poljem (SLIKA 10).⁴⁶ Vrlo je vjerojatno da je iz razdoblja

Slika 9

⁴⁶ Riječ je o katalogu izložbe o Stjepanu Radiću koja je u organizaciji Hrvatskog povijesnog muzeja održana u Zagrebu polovicom 1991. godine: *Stjepan Radić*, Zagreb 1991., 148. Ista je slika objavljena i u suvremenom tisku, pa tako i u beogradskom slikovnom tjedniku *Ilustrovani list*, god. II., br. 1., 6.-13. siječnja 1921., 3. (SLIKA 10)

Slika 9 a

Slika 10

dvadesetih godina i pladanj sa slikom povijesnog hrvatskog grba s prvim bijelim poljem, koji je 1991. bio izložen na izložbi o Stjepanu Radiću.⁴⁷ Iz razdoblja dvadesetih godina potječu i zastave Hrvatskog konjaničkog sokola iz Osijeka i Bjelovara, na kojima je grb također počinjao bijelim poljem.⁴⁸

Više je nego razložno pretpostaviti da su članovi družbe Braće hrvatskog zmaja, koja je okupljala tadašnju hrvatsku znanstvenu elitu (pa tako i vodeće povjesničare i heraldičare), svjesno na svoju društvenu zastavu 1930. godine stavili upravo grb s prvim bijelim poljem.⁴⁹ Riječ je razdoblju šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra, kada je sve što je režim smatrao simbolom hrvatske nacionalne posebnosti bilo nemilosrdno i brutalno zabranjivano i uklanjano. Prema tome ni tada, u razdoblju kada je dr. Ante Pavelić tek radio na stvaranju ustaške organizacije u Italiji, nije pitanje prvoga polja u hrvatskom grbu igralo nikakvu ulogu. Dodatni dokaz toj tvrdnji predstavljaju slike trodijelnih jugoslavenskih grbova upotrijebljenih prigodom I. Svesokolskog sleta Sokola Kraljevine Jugoslavije održanog u Beogradu lipnja 1930. godine.⁵⁰ Na tim je grbovima hrvatski grb počinjao s bijelim poljem.

Na prethodnim stranicama već smo iznijeli primjere masovne uporabe grba s prvim bijelim poljem u razdoblju nakon 1945. godine, što također dokazuje apsurdnost tvrdnji o ustaškom karakteru grba s prvim bijelim poljem. Također treba podsjetiti i na činjenicu da je grb s prvim bijelim poljem na krovu crkve Sv. Marka «preživio» cijelo komunističko razdoblje, iako se komunističke vlasti nisu libile uništavati i manje «nepoćudne» simbole i spomenike.⁵¹

Starohrvatski pleter

Uz ostalo, autori su uspjeli izreći i neistinu o uporabi starohrvatskog pletera, koji je svakako vrlo prepoznatljiv element hrvatskog vizualnog identiteta. Riječ je o pleternoj ornamentici kojoj su uzor kameni spomenici iz razdoblja predromanike, odnosno razdoblja postojanja ranosrednjovjekovne hrvatske države. Brojnost i ljepota tih spomenika te brojni natpisi koji su na njima sačuvani, govore o njima kao važnim svjedocima ranih stoljeća hrvatske prošlosti. Samo ta činjenica upućuje na njihovu važnost za novije generacije Hrvata, pa zbog toga nije neobično što je upravo pleterni ornament postao važnim elementom hrvatskog vizualnog identiteta.

M. Brkljačić i H. Sundhausen pak nedvosmisleno pišu da «također taj ukras ima svoju 'ustašku prošlost', budući da je za vrijeme NDH služio kao obrub državnog pečata» («Aber auch dieses Dekor hatte seine 'Ustascha-Vergangenheit', denn es hatte zu Zeiten des USK als Umrahmung des Staatssiegels gedient.»⁵² Nema dvojbe da su mu na taj način pridali jasan ustaški karakter, pa bi prema

⁴⁷ Isto. Slika pladnja objavljena je na str. 22., a opis pladnja nalazi se u kataloškom dijelu na str. 133.-134. U opisu nije iskazano kada je isti nastao. Ipak je, s obzirom na činjenicu da je bio izložen na toj izložbi, razložno pretpostaviti da je nastao u razdoblju prije Radićeve smrti u ljeto 1928.

⁴⁸ J. BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, *Zastave*, 144., 153.

⁴⁹ Zastava je sačuvana u zbirci zastava Hrvatskog povijesnog muzeja, a u novije su vrijeme njezina slika i opis objavljeni u katalogu J. BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, *Zastave*, 139.

⁵⁰ Slika na kojoj se vide čak tri takva grba objavljena je u sklopu slikovne reportaže pod naslovom «Svesokolski slet u Beogradu», *Svijet* (tjednik, Zagreb), knjiga 10., god. 5., br. 2., 5. srpnja 1930., 32.

⁵¹ O tome govore primjeri uništavanja spomenika bana Jelačića u Zagrebu, umirućeg domobrana u Osijeku, splitske Bajamontijeve fontane i brojnih drugih spomenika i građevina.

⁵² M. BRKLJAČIĆ - H. SUNDHAUSSEN, *Symbolwandel*, str. 938.

tome i današnja uporaba pletera značila istovremenu uporabu ustaških simbola. Ako se zna da je i danas pleter uistinu u masovnoj i službenoj uporabi, onda takva mogućnost zvuči uistinu zastrašujuće.

Srećom to nije tako, budući da su i u ovom slučaju autori u krivu. Naime, uporaba pletera kao suvremenog dekorativnog elementa, odnosno nacionalnog simbola, znatno je starija i od NDH i od uspostave ustaške organizacije početkom tridesetih godina 20. stoljeća.

Početak uporabe pletera kao svojevrsnog nacionalnog simbola treba tražiti na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, kada je niz arheoloških nalaza starohrvatskih spomenika ukrašenih pleternom ornamentikom bio iznimno zapažen u hrvatskoj javnosti. Mnogi od tih spomenika sadržavali su ne samo pleterne ukrase, nego također i natpise važne za povijest hrvatske srednjovjekovne države. U istraživanju i popularizaciji starohrvatskih spomenika posebice se isticao lik splitskog arheologa don Frane Bulića, koji je već 1888. godine objavio znamenitu monografiju o hrvatskim ranosrednjovjekovnim spomenicima u kninskoj okolici i drugim područjima tadašnje austrijske Dalmacije.⁵³

Od popularizacije tih spomenika do upotrebe pleternog ukrasa na suvremenim predmetima nije bio dug put, i već u razdoblju prije Prvoga svjetskog rata pleter se počeo upotrebljavati i tome smislu. O tome svjedoči i zastava Zagrebačkog sveučilišta iz 1907. godine (SLIKA 11). Nacrt zastave načinio je poznati hrvatski slikar Bela Csikos Sesia, a detaljan opis zastave donio je 1942. Hinko Wolf: «Taj novi sveučilišni stijeg imade oblik starohrvatskih zastava (oblik Standarta, vexilium ordinis). Zastava se okončava s tri duga trobojna traka. (/../) Prednja strana zastave uokvirena je starohrvatskim ornamentima, koji su izreza-

Slika 11

⁵³ Frane BULIĆ, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije*, Zagreb 1888. (pretisak: Zagreb 1995.)

ni u zlato na bijeloj svili. U tom okviru dijeli se zastava u crveno, bijelo i modro polje». ⁵⁴ Wolf je opis tim vrjedniji, zbog toga što je danas ta zastava izgubljena, pa o njoj svjedoče tek sačuvane crno-bijele fotografije.

Brojni su primjeri uporabe pletera kao simbola tijekom dvadesetih godina prošlog stoljeća. Tada je interes za razdoblje predromanike, odnosno za povijest ranosrednjovjekovne hrvatske države bio iznimno velik zbog toga što je 1925. godine svečano obilježena tisućgodišnjica Hrvatskoga kraljevstva. Naime, tadašnja je historiografija bila jednodušna u mišljenju da je 925. godine dotadašnji hrvatski knez Tomislav bio na Duvanjskom polju okrunjen za prvoga hrvatskog kralja. Za našu je temu to manje važno, no treba istaknuti da su se slične obljetnice slavile i u drugim europskim zemljama. Zbog toga hrvatsku proslavu iz 1925. godine treba promatrati kao nešto uobičajeno za tadašnje vrijeme. Pritom osobito treba istaknuti činjenicu da su još 1896. godine Mađari velikim proslavama i monumentalnom Milenijskom izložbom obilježili tisućitu obljetnicu utemeljenja mađarske države, što je s obzirom na tadašnju povezanost Trojedne kraljevine i Kraljevine Ugarske imalo po svojoj prilici jakog odjeka na hrvatskim prostorima.

Hrvati su kao narod koji je tijekom dvadesetih godina prošlog stoljeća bio u podčinjenom položaju u tadašnjoj Kraljevini SHS imali puno manje sredstava nego Mađari 1896. godine, no ipak su uspjeli prirediti brojne manifestacije i objaviti brojne publikacije. Svakako najraskošnija i najzanimljivija bila je opsežna knjiga pod naslovom *Znameniti i zaslužni Hrvati*, u kojoj nalazimo stilizirani starohrvatski pleter kao dekoraciju koja je pratila slikovne priloge. ⁵⁵ Potkraj dvadesetih godina prošlog stoljeća tiskala je Matica hrvatska monografiju profesora povijesti umjetnosti na bečkom sveučilištu Josefa Strzygowskog o starohrvatskoj umjetnosti, čije je tvrde korice krasila pleterna ornamentika otisnuta u zlatotisku. ⁵⁶ Značajno je i izdanje knjige poznatog hrvatskog povjesničara Ferde Šišića, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* iz 1925. godine, čije su izvorne tvrde korice bile ukrašene pleterom u zlatotisku i hrvatskim kockastim grbom (SLIKA 12). ⁵⁷ Pritom je značajno istaknuti da je neposredno pred Drugi svjetski rat povjesničar dr. Rudolf Horvat za likovno rješenje tvrdih korica časopi-

⁵⁴ Hinko WOLF, «Hrvatske sveučilišne zastave», *Alma mater croatica. Glasnik Hrvatskog sveučilišnog društva* (mjesečnik, Zagreb), god. V., br. 8.-9., travanj-svibanj 1942., 306. (fotografija koju objavljujemo u prilogu objavljena je na str. 305.) U novije je vrijeme fotografija prednje strane zastave objavljena u monografiji *Sveučilište u Zagrebu*, ur. Smiljko Sokol, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 1987., 48.

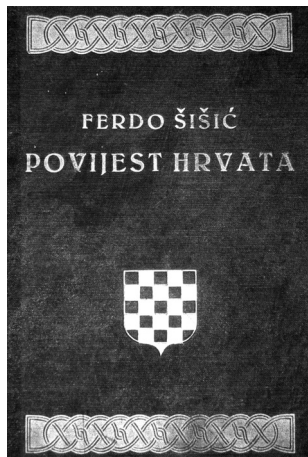
⁵⁵ *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, izdao: Odbor za izdanje knjige «Zaslužni i znameniti Hrvati 925.-1925.», Zagreb 1925. Faksimilni pretpisak te knjige objavljen je u Zagrebu 1990. godine. Stilizirana pleterna ornamentika okruživala je slike u boji i prigodne tekstove na str. II. i CIX. Istovjetne naznake na tim stranicama pokazuju da je za odabir ornamentike zaslužan bio poznati hrvatski arhitekt i povjesničar umjetnosti Ćiril Iveković.

⁵⁶ Josef STRZYGOWSKI, *O razvitku starohrvatske umjetnosti. Prilog otkriću sjeverno-evropske umjetnosti*, Matica hrvatska, Zagreb 1927. Prema podacima koje je iznio Artur SCHNEIDER, «Hrvatska knjižna umjetnost», *Grafička revija. Časopis za pouku i promicanje grafičkog rada* (Zagreb), siječanj-veljača 1928., 7 (i slika korica knjige na str. 3. slikovnog umetka, umetnutog iza str. 8 istoga članka), tu je knjigu likovno-grafički opremio poznati hrvatski slikar i ilustrator Vladimir Kirin.

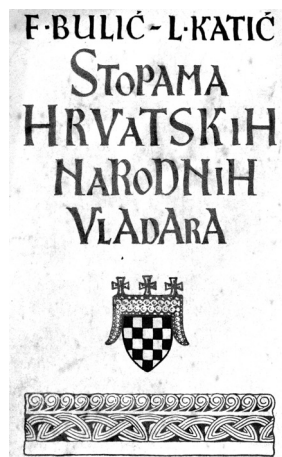
sa *Hrvatska prošlost* izabrao rješenje identično onom na Šišićevoj knjizi iz 1925. godine. Brojevi toga časopisa objavljeni tijekom Drugog svjetskog rata nosili su na koricama grb NDH umjesto grba s prvim crvenim poljem. Prema tome se može zaključiti da je za NDH u uporabi ostalo rješenje koje se po prvi puta pojavilo još polovicom dvadesetih godina te se ne može držati «ustaškim».

Tijekom dvadesetih godina bilo je uz takva luksuzna izdanja tiskano više skromnijih knjiga, popularnih pučkih izdanja, koja su svoj sadržaj posredovala širokim slojevima stanovništva. Jedno od njih bila je i nevelika knjižica povjesničara i arheologa don Frane BULIĆA i don Lovre KATIĆA, *Stopama hrvatskih narodnih vladara* iz druge polovice dvadesetih godina.⁵⁸ Zlatotiskom otišnutu naslovnu stranicu resili su hrvatski grb okrunjen starohrvatskom krunom i stilizirani fragment starohrvatskog spomenika s istaknutim pleterom (SLIKA 13). Da uporaba pleterne ornamentike na naslovnici te knjige nije bila slučajna svjedoči i knjiga don Lovre KATIĆA *Na vratima hrvatske povijesti* iz 1929. godine, čiju je naslovnici također krasila.⁵⁹

O popularnosti i raširenosti te ornamentike krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina prošlog stoljeća svjedoči i jedna naslovnica popularnog zagrebačkog ilustriranog tjednika *Svijet* iz 1929. godine, koja je pratila slikovnu reportažu o hrvatskom arheologu don Mati Klariću i njegovim otkrićima starohrvatskih spomenika.⁶⁰

Slika 12

Slika 13

⁵⁷ Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925.

⁵⁸ Frane BULIĆ – Lovre KATIĆ, *Stopama hrvatskih narodnih vladara. Povijesne šetnje po zadužbinama hrvatskih knezova i kraljeva*, Zagreb, bez god. izdanja. Na str. 2. stoji da je naslovnici knjige izradio Vladimir Kirin.

⁵⁹ L. KATIĆ, *Na vratima hrvatske povijesti. Razgovori o društvenim, vjerskim i kulturnim prilikama starih Hrvata*, Zagreb 1929.

Naposljetku je 1930. godine poštanska uprava Kraljevine Jugoslavije izdala niz prigodnih poštanskih maraka koje su obilježile proslavu tisućgodišnjice Hrvatskoga kraljevstva 1925. godine.⁶¹ Vrjednota od jednog dinara sadržavala je slike hrvatskoga kralja Tomislava i kralja Aleksandra I. Karađorđevića, uokvirene stiliziranom pleternom ornamentikom. To je razdoblje diktature kralja Aleksandra, uvedene 6. siječnja 1929. godine, koja je u praksi nastojala izbrišati svaki trag nacionalnog identiteta hrvatskog naroda. Pritom se režim osobito obrušio na nacionalne simbole. Iako je i tijekom diktature bilo izoliranih primjera korištenja hrvatskog grba i zastave, strašna je represija režima na prvi pogled uspjela u svojoj namjeri iskorjenjivanja hrvatskih simbola i hrvatskog nacionalnog imena. Riječ je ipak bila tek o prividu, budući da je otpor diktaturi bio s protekom vremena sve žešći, a upravo je javno isticanje hrvatskih zastava (posebice ilegalno postavljanje na visoko drveće i stupove) bilo jednom od najraširenijih metoda prkošenja režimu. S druge je strane bilo gotovo nemoguće koristiti hrvatski grb i zastavu u legalnim tiskanim publikacijama, no Matica hrvatska kao središnja hrvatska javna ustanova uspjela je i tome doskočiti. Ona je naime prestala koristiti znak koji je tijekom dvadesetih godina objavljivan na unutarnjim naslovnicih matičinih izdanja, a sadržavao je hrvatski povijesni grb. Ipak je na tvrdim koricama i nadalje otiskivan znak sastavljen od slova «MH», koja su počivala na starohrvatskom pleteru (SLIKA 14).

Jedno od djela na čijim je koricama otisnut taj znak nakon uvođenja diktature bila je knjiga istaknutog hrvatskog povjesničara umjetnosti Ljube Karamana

Slika 14

⁶⁰ Riječ je o naslovnici tjednika *Svijet*, knjiga VII, god. IV, br. 20., 11. svibnja 1929.

⁶¹ Podatke o izdavanju tih maraka donio je Vilim GREGORČIĆ, «Tisućgodišnjica hrvatskoga kraljevstva 925-1925», *Svijet* (tjednik, Zagreb), knjiga 9., god. 5., br. 3., 11. siječnja 1930., 70. Uz članak objavljene su i slike maraka. Iste su marke 1931. pretiskane s pretiskom «Kraljevina Jugoslavija» ćirilicom i latinicom. U *Katalogu poštanskih maraka jugoslovenskih zemalja 1989/90*, I, Beograd, 1989., podaci o nepretiskanom izdanju objavljeni su na str. 62., a o pretiskanom izdanju na str. 63. Nepretiskano izdanje stavljeno je u promet 1. studenoga 1929., a pretiskano 1. studenoga 1931. godine. Nacrt maraka napravio je prof. Marko Peroš. Doplatni višak maraka bio je namijenjen financiranju gradnje spomen-bazilike na Duvanjskom polju (u Tomislavgradu).

pod naslovom *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*.⁶² Zanimljivo je da je ta knjiga bila u cijelosti posvećena upravo starohrvatskim spomenicima, a autor je u uvodu istaknuo da će čitatelje upoznati i s ostacima «crkvenog namještaja starohrvatskih crkvice, što su dekorirani pleternim skulpturama, koje u nas odavna slove kao starohrvatski nacionalni uresni slog».⁶³ Prema tome nema bolje potvrde tezi da je pleterna dekoracija bila držana nekom vrstom nacionalnog simbola puno prije negoli je uopće nastala ustaška organizacija. To još jednom potvrđuje i apsurdnost insinucija o navodnom «ustaškom» karakteru pletera.

Svakako najbolji dokaz o tome da je pleter bio općeprihvaćenim simbolom i na prijelazu iz tridesetih u četrdesete godine prošlog stoljeća elementi su vizualnog identiteta Banovine Hrvatske. Poznato je da je Banovina Hrvatska nastala sporazumom vodstva Hrvatske seljačke stranke i tadašnje Seljačko-demokratske koalicije (koja je predstavljala ogromnu većinu Hrvata i znatan dio Srba u Hrvatskoj i BiH), jugoslavenskog dvora i srpskog političkog vodstva. Zanimljivo je da su na taj sporazum jednako žestoko reagirali i hrvatski komunisti i ustaše.

Treba istaknuti činjenicu da je upravo pleterna ornamentika bila najvažnijim elementom vizualnog identiteta Banovine Hrvatske. U javnosti su danas svakako najpoznatije banovinske taksene marke iz 1940. godine.⁶⁴ Riječ je o nizu od više vrjednota istovjetnog likovnog rješenja. U sredini svake vrjednote nalazio se grb Banovine (hrvatski povijesni grb s prvim crvenim poljem okrunjen jugoslavenskom krunom), položen u središte pleterne kružnice. Kružnica je nadalje bila okružena s četiri palmete, kojima je uzor također bio na starohrvatskim spomenicima. Sve to bilo je okruženo pleternom dekoracijom (neprekinuti pleter motiva tzv. pasjeg skoka), a vanjski rub svake marke okruživale su tzv. kuke, koje su na starohrvatskim spomenicima obično ispunjavale gornje rubove kamenih greda i zabata oltarnih pregrada (SLIKA 15).

Pleterna ornamentika bila je bogato zastupljena i na drugim službenim tiskanicama Banovine Hrvatske, kao što su obrasci svjedodžbi i drugih dokumenata, mjenica, sudskih taksenih maraka, itd.⁶⁵ Zanimljivo je da je likovna rješenja taksenih maraka i sudskih taksenih maraka Banovine Hrvatske doslovno preuzela i Nezavisna Država Hrvatska u prvim izdanjima svojih biljega i sudskih biljega (SLIKA 16).⁶⁶ Prema tome su se ustaške vlasti i u tom slučaju ugledale na ranije primjere, odnosno nastojale su iskoristiti postojeće tradicionalne simbole kako bi na razini simbola i vizualnog identiteta svoju vlast učinile što «hrvatski-

⁶² Ljubo KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*, Zagreb 1930.

⁶³ Isto, 7.

⁶⁴ Nije nam poznato kada je točno donesena odluka o tiskanju taksenih maraka Banovine Hrvatske, no nedvojbeno je da su bile u uporabi već polovicom 1940. godine.

⁶⁵ Preslik mjenice Banovine Hrvatske objavljen je u udžbeniku autora Jakše KUŠANA, *Nauk o državi za III. i IV. razred građanskih škola svih smjerova*, Zagreb 1941., 90.

⁶⁶ Podatke o izdavanju biljega NDH donijela je Višnja PAVELIĆ, ed., *Katalog-Cjenik Hrvatskih Poštanskih Maraka*, Madrid 1975., 110.-112. Na str. 110. objavljene su slike više vrjednota biljega, kao i sudskih biljega te zagrebačkog gradskog biljega. Prvo izdanje biljega NDH bile su taksene marke Banovine Hrvatske, koje su pretiskane s trorednim pretiskom u crnoj boji «Nezavisna

Slika 15

Slika 16

jom» i što prihvatljivijom hrvatskom stanovništvu. Prema tome se i u ovom slučaju može govoriti o ustaškoj zlouporabi tradicionalnih simbola, što same simbole ne čini upitnima.

Također treba istaknuti da je pleter u smislu nacionalnog simbola upotrebljavan i nakon 1945. u socijalističkoj Hrvatskoj. Jedan od najpoznatijih primjera masovne uporabe tih simbola bila je praksa vodeće hrvatske osiguravajuće kuće «Croatia» koja je tijekom osamdesetih godina (a i ranije) na svoje tiskanice, oglase i publikacije stavljala starohrvatski pleter. Također je zanimljivo navesti da je grb grada Zadra za vrijeme NRH/SRH također sadržavao i starohrvatski pleter.⁶⁷

Na kraju nam tek preostaje zaključiti da članak Maje Brkljačić i Holma Sundhaussena vrvi netočnostima i proizvoljnim ocjenama. Mi smo se zbog ograničenog opsega ovog odgovora ograničili na one dijelove koji uglavnom

Država Hrvatska». Prve vrjednute novotiskanih biljega NDH tiskane su na temelju odluke Odjela za državne poreze od 24. kolovoza 1941 (podatke o tome donosi navedeni katalog, 111.). Istovjetnog su izgleda bila i izdanja biljega iz 1942. i 1943. godine. Njihovo je likovno rješenje bilo istovjetno rješenju taksenih maraka Banovine Hrvatske. Državnopravne i monetarne promjene tek su se neznatno odrazile na izgled tih biljega. Tako je termin «taksena marka» zamijenjen terminom «biljeg», grb Banovine Hrvatske grbom NDH. Nadalje su vrjednute biljega iskazane u banicama i kunama, a ne u parama i dinarima. Na kraju treba napomenuti kako su taksene marke Banovine Hrvatske i biljezi NDH lako dostupni zainteresiranim kolekcionarima na hrvatskom filatelističkom tržištu. Ta činjenica svakome istraživaču omogućuje neposredan uvid u biljege i taksene marke.

⁶⁷ Nije nam poznato kada je usvojen taj grb, no na nizu razglednica iz sedamdesetih i osamdesetih godina otisnut je uz fotografije grada i njegovih znamenitosti i taj grb. Riječ je bila o grbu u čijem je središtu prikazan tradicionalni gradski zaštitnik Sv. Krševan kao vitez na konju koji nosi razvijenu zastavu. U donjem dijelu štita grba (ispod lika Sv. Krševana) protezao se starohrvatski pleter.

govore o uporabi hrvatskih nacionalnih simbola, odnosno o tendenciji autora da izravno i neizravno «optuže» te simbole zbog njihova navodnog «ustaškog» karaktera. Držimo da brojni dokazi i objašnjenja koje smo iznijeli na prethodnim stranicama pokazuju da nisu uspjeli u svojoj namjeri da zainteresiranim čitateljima predoče argumentiran i istinit prikaz hrvatskih nacionalnih simbola i njihove uporabe u prošlom stoljeću. Broj grešaka i preuzetih neutemeljenih predrasuda upućuje nas i na veliku sumnjičavost prema argumentiranosti i točnosti ostalih tvrdnji i ocjena u njihovu članku, pa bi bilo dobro kada bi i oni bili u budućnosti podvrgnuti kritičkom promišljanju.

U svakom bi slučaju bilo dobro kada bi njihove greške bile upozorenjem drugim autorima da provedu sustavna i objektivna istraživanja dostupnih izvora i literature prije negoli krenu u pisanje svojih radova.

SUMMARY

CROATIAN NATIONAL SYMBOLS BETWEEN NEGATIVE STEREOTYPES AND TRUTH

In July 2003 Maja Brkljačić and Holm Sundhaussen published an article about so-called «Culture of Remembrance» («Erinnerungskultur») in post-communist Croatia.⁶⁸ Major part of their article is dedicated to the history of Croatian national symbols and their usage in modern Croatia. Unfortunately, the authors accepted some negative stereotypes that exist in literature and public. Therefore, an uninformed reader could come to a conclusion, after reading the article, that Croatian national symbols are at least «suspicious» for their alleged «Ustasha» or fascist past. Fortunately, the truth is completely different. It is not hard to prove that all of these symbols have been used as Croatian national symbols long before the Ustasha movement founded the Independent State of Croatia in April 1941. That is why Dunja Bonacci Skenderović and Mario Jareb attempted to provide readers with accurate and correct information about the history of Croatian national symbols. In their answer to Brkljačić-Sundhaussen's article they discussed the problem of the initial color of the chequered shield, usage of Croatian national symbols at the beginning of 1990's, as well as some other problems. They also attempted to do additional research of sources and literature in order to find new and previously unknown facts. This is why their answer is not merely a reaction to some other article, but an original study as well.

Key Words: National Symbols, Stereotypes, Identity

⁶⁸ BRKLJAČIĆ, Maja und SUNDHAUSSEN, Holm, «Symbolwandel und symbolischer Wandel Kroatiens ,Erinnerungskulturen«, *Osteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens* (Berlin), Jahrgang (Year) 53., Heft (Volume) 7, July 2003, pp. 933-948.